

И. ГРИЦКАТ

О АНТОНИМИЈИ

Отисак из Зборника за филологију и лингвистику књ. IV—V

НОВИ САД
1961-62

О АНТОНИМИЈИ

И. ГРИЦКАТ

У нашој науци готово уопште још није било расправљања о томе шта су антоними и шта је антонимија. На страну чисто теоријски интерес. Али једна од лингвистичких дисциплина која се управо сада развија у неколико научних центара, у већим размерама и са сложенијим захтевима — лексикографија, — тражи и практичне одговоре на то питање: јер у исцрпнијим речницима треба обележавати и антониме.

О антонимији се само донекле може говорити уопштено, у односу на разне језике. Сазнања до којих се долази при проучавању једног језика нису у свему примењива и на неки други језик. Прво, различита је целокупна вредност речи за које сматрамо да имају иста значења у два језика (*valeur* и *signification du mot*); друго, различите су специфичности префикса и суфикса, као и евентуалних других додатака, а антонимија у великој мери настаје управо дометањем таквих делова на речи или на основе.¹

Питање антонимије, као ретко које друго лингвистичко питање, задире дубоко у друге научне области. Поставља се, на првом месту, проблем: шта је уопште „супротност“ у реалном свету? Супротно је, на пример, *горе* и *доле*, *јирисусиџо* и *одсусиџо*, и то нам изгледа непокриво. Али постоје и ствари или појмови који нису тако несумњиво супротни ако се посматрају са одговарајућег научног или логичарског гледишта, па су ипак, захваљујући искуствима, признати од свих као супротности: *тврдо* и *меко*, *глајко* и *храјаво*. Дакле, и физика и логика и друге науке учествују у одређивању антонимичности, био тога свестан говорник или не.

Али то повлачи за собом друго питање — питање ступња развитка, ширине и области знања онога ко говори. Осећање за антонимију зависи и од узраста, и од географске, климатске, социјалне, стручне и др. устројености и усмерености појединца. Ако бисмо се потрудили да се саживимо са дечјом психом, увидели бисмо да за дете од 3—4 године неку врсту антонима представљају *чика* и *шејка*, *рука* и *нога*: обично парњаштво се схвата као облик адверзативности. У нешто

¹ Према неким теоретичарима антоними уопште не могу бити речи истог корена, па чак ни са додатом негацијом. Али би питање антонимије морало бити изван таквог формалног условљавања: када се негативним предметком постиже оно значење које би имала и нека етимолошки несродна антонимична реч, тј. када су семантички захтеви задовољени, спољашњи моменти не би смели да играју улогу. Ако према *сиваран* реч *несиваран* има своје позитивно контрастно значење „фантастичан“, „измишљен“, она представља антоним те речи. Али реч *невелик* не значи *мали*, и стога она није антоним за *велик*. Етимолошки сродне речи нису „добри“ антоними за *стилисту*; за лингвисту оне то могу да буду.

старијим годинама „необориве“ супротности су *јодрум* и *јаван*, *сунце* и *киша*. Није искључено да и код одраслог човека речи *мачка* и *миш* могу да изазивају међусобне асоцијације по супротности, пошто постоје укалушљене представе о антагонизму тих двеју животиња. Представе о супротноме уврежују се зависно од најразличитијих искустава и преокупација. За човека који живи у природи са мешовитим географским рељефом антоними су *брдо* и *равница*, али за брђанина који није видео равницу *брдо* има као антоним *кошлину* или *долину*. За земљорадника, или уопште при оријентацији мисли на земљорадњу, антоними су *ораница* и *ливада*, *сејва* и *жсејва*, за морнара су то *бура* и *бонаца*, за музичара *мелодија* и *хармонија*, за неког уског стручњака из области боја *црвено* и *зелено*, за астронома *сунце* и *јланетије*. С правом се може помислити да ће према речи *цео* или *чишав* стаклорезац осетити као антоним *разбијен*, кројач *расјаран* или *исцејан*, неки други мајстор *сломљен*, *расјарчан*, *јолујан*, а неки уметник, сликар, архитекта, можда чак и *фрагментјаран*.

Антонимија у лингвистичком смислу требало би да буде очишћена од свих таквих случајних наноса. Потребно је пронаћи језгро проблема, ослањајући се, с једне стране, на правилна знања о спољашњем свету, а с друге стране, на правилно разумевање речи и њиховог значењског опсега.

Лексички постоје две врсте антонима: потпуни и непотпуни.

Јасно је да је реч *лево* антоним речи *десно*. И више од тога: *лево* не може значити ништа друго него супротност *деснога*. Чак и кад им се значења проширују у правцу фигуративности, што се у многим другим случајевима антонимије догађа несиметрично, та фигуративност у речи *лево* (у политичком смислу) има антонимичну фигуративност у речи *десно*. Узмимо речи *јрав* и *крив*: утисак је да реч *јрав* само указује да нешто није криво — и обратно. И овде се развија антонимија и у фигури, мада данас стилски неуједначена: он је *јрав* (у Вукову *Рјечнику* *unschuldig*, данас у књижевном језику застарело) — он је *крив*; *јравда* — *кривда* (у Вукову *Рјечнику*). Шта би друго било *унушра* него истицање да нешто није *сиоља*? За нас су најбољи примери оне речи од којих су етимолошки мотивисаним путем, додавањем нарочитих апстрактних предмета или афикса (јер то у неким језицима могу бити и суфикси) направљене речи — супротности: *сјваран* — *несјваран*, *хармонија* — *дисхармонија*; или *синхронија* — *дијакронија*.

У свим наведеним случајевима имамо потпуну лексичку антонимију: један парњак представља, у целом свом семантичком пољу, антоним према другом парњаку.

Али има и других случајева антонимије: *дан* и *ноћ*, *небо* и *земља*, *којно* и *море*. Овакви парњаци живе прилично независно једни од других, пунећи се, сваки за себе, садржајем који нема одговарајућег садржаја на другој страни. *Дан* је само као трајање од 12 сати или као време док је *свејло* антоним за *ноћ*; у значењу 24 сата („година има 365 дана“) он то није. *Земља* је антоним за *небо* само ако се схвати као оно што је „доле“, „испод“ неба (или, у фигури, оно што је неупоредиво горе од неба, замишљеног као идеално лепо). Али реч *земља* има и других значења (земља као материја; држава;

имање), која немају никакве везе са небом. *Море* и *којно* су антоними, па ипак, значење речи *море* проширује се у значење врло велике количине нечега („море брига“), док се за истицање незнатне количине не може употребити реч *којно*, због нарочитог значењског потенцијала у речи *море*, који, ни у супротном смислу, није својствен речи *којно*. Према *море* може као супротност да се наметне, у разним контекстима и фразеолошким ситуацијама, и *земља* и *чврстио шле* и поименичено *суво* („на мору и на суву“). Судећи по употреби, реч *којно* заиста служи само за то да означи „оно што није море“, док се код речи *море* не запажа тенденција да у истој мери служи као антоним за реч *којно*. Може се, даље, десити да иста реч има разне антониме у разним значењима: *свећлост* као искључиво оптичка појава има свој антоним у речи *шам*; *свећлост* у нешто друкчијем смислу, као директно осветљен простор (као термин астрономије, фотографије) има антоним *сенка*.

Ту се, дакле, срећемо са непотпуном лексичком антонимијом. Суштина остаје иста, само што су речи — носиоци ове врсте антонимије богатије по значењу, па не улазе целом својом садржином у антонимијски однос.

Можемо закључити да се антонимија у лингвистичком смислу јавља онда, када је некој речи (целој или једном њеном значењу) намена да означи супротност, да преухитри обрнуту представу. Она и та обрнута представа постављају се у антонимију. Даље, што је још важније, антонимијске речи, тј. онда када су оне антонимијске, служе за изражавање само једне представе, присутне или одсутне, максимално или минимално заступљене, — иако то није увек тако очигледно. Наиме, те речи саме по себи, ван антонимијског односа, могу значити и велике збирове разних елемената, подједнако релевантних за остварење тог значења; али су оне антоними само онда када су цели ти зборови код њих једнаки — цели осим једног елемента. Антоними *дан* и *ноћ* имају све заједничко (теоријски једнако трајање, истоветност узрока, аперцепирање чулом вида), и све то улази у дефиницију свакога од њих. Али се све то у моменту постављања у антонимијски пар елиминисе слично неком заједничком чиниоцу у једначини, те остаје само једно, по чему су појаве супротне: окренутост земљине површине према извору светлости, одн. на супротну страну од њега; светлост, одн. немање светлости. Даље је важно истаћи још и ово. Свака антонимија, сви парови као *сув* — *мокар*, *свећлост* — *шам*, *бело* — *црно*, своде се, у последњој анализи, на апстракције, на *ову* или *ону* страну, *овај* или *онај* правац, *присујнос* — *одсујнос*, *почетак* — *крај*, *максимум* — *минимум* и сл. нечега, било чега. У питању је или непостојање, немогућност трећег (*tertium non datur*), или су то две крајности на истој линији, два опозитума. Та последња, једина и, као што видимо, крајње апстрактна диференција између речи — антонима мора се заснивати на инкомпатибилности.

Има још један тип парњаштва речи на који је потребно скренути пажњу. То је дисјункција, коју не треба мешати са антонимијом. Иако је тачно тврђење да се целокупни живи свет дели на биљно и животињско царство (при чему се човек сматра као најсавршенији

ступањ овог другог), *биљка* и *животиња* не би требало да се сматрају антонимима. Однос је ту дисјунктиван: свако живо биће је или биљка или животиња: има, дакле, и моменат инкомпатибилности — али није задовољен услов да инкомпатибилан остане само један елеменат, до којег се долази апстраховањем свега осталог, једнаког. Не постоји некаква једна једина особина по којој би се обавезно разликовале све врсте биљака од свих врста животиња: савремена наука тврди да их има више, а при том оне и нису контрадне — као у случају антонимије. Дакле, дисјункција и антонимија нису исто. У чињеници да је свака линија или права или крива оне се поклапају; у чињеници да сваки предмет не мора бити или бео или црн антонимија није дисјунктивна; у чињеници да је све живо или биљка или животиња дисјункција није антонимична. Уосталом, дисјункција може имати и више од два члана.

Напоменимо, на крају, да негирање, ни обличко ни семантичко, не мора увек бити знак антонимичности. *Сиваран* — *несиваран*, *йравилан* — *нейравилан* одиста представља антонимију постигнуту негирањем; али према *велик*, *йун* речи *невелик*, *нейун* нису антоними. Оно што није хармонија само је дисхармонија, кад је у питању музичка складност; али оно што није бело („небело“) није обавезно црно, кад је у питању боја. Задатак је да се проучи шта се и када постиже негирањем. За лингвисту је, разуме се, интересантна на првом месту формално изражена негација а не и проблематика устројства различитих појава. Постављају се питања о томе каквим се све речима или речцама исказује негација, с којим се врстама речи она може стапати у једну лексичку целину, шта се добива у резултату таквог стапања и да ли је језик уопште наклоњен, и у којој мери, да ствара те нове сложене речи. А све то већ прелази у опсег проучавања негације, при којем проблеми антонимије свакако заузимају видно место.

Београд